

Cultural, social and political interactions of the Silk Road and the Sarakhs Plain of Northeast Iran in the Sassanid Period

Davood Behroozifar*

Abstract

According to the location of Sarakhs Plain in the northeast of Iran and its location on the Silk Road, the Sassanid settlements in the region were investigated in the field and fourteen Sassanid settlements were identified and introduced in this research. In addition to studying historical geography texts, GIS and Spss software were used. This research seeks to answer the question that what were the effective factors of the cultural, social and political interactions of the Great Silk Road and Sarakhs Plain in Northeast Iran in the Sassanid period and what components did it include? During the Sassanid era, due to its suitable climate and strategic location, Sarakhs Plain served as one of the important intermediate regions between Central Asia, Northeast Iran, and the Iranian Plateau, and included cultural, commercial, economic, and political components with Merv. By analyzing the collected data, it was found that the Silk Road is one of the most important factors in the formation of Sassanid settlements in the Sarakhs plain with an area of several hectares, and on the other hand, the Sarakhs plain has been the cause of the prosperity of the Silk Road due to its location on the Marv Road. One of the most important results is that Sarakhs Plain, as a city in the northeast of Iran, by providing security in this region, attracted goods and capital from neighboring lands and added to the prosperity of the east-west and north-south commercial highways.

Keywords: Khorasan, Sarakhs Plain, Merv, Silk Road, Sasanian Archaeology.

* Ph.D in Historical Period Archaeology, Islamic Azad University, Department of Science and Research, Tehran, Iran, davood_2698@yahoo.com

Date received: 17/04/2023, Date of acceptance: 09/12/2023

Introduction

The Fern Plain in the northeast of Iran and adjacent to the country of Turkmenistan has been a favorable habitat for the formation of various human communities due to its natural potential and optimal environmental conditions such as rivers, height above sea level, geomorphology, slope, soil and favorable climate. The highest point of the plain is located in Mount Bezegan and it is 1950 meters above sea level, and the lowest point is in the Hariroud river bed and it is 250 meters above sea level. Historical geography texts show that Great Khorasan and Sarkhes Plain were the site of important events of Sasanian rule, especially from the time of Yazdgerd II Sasanian period onwards. Sarkhes plain is almost in the center of Khorasan, and the famous silk road that started from "Siank" in ancient China and ended in Rome entered Iran through the current Sarkhes entrance. Ferkhs was located at the entrance of the eastern part of the Silk Road, between Merv and Neishabur. In addition to being considered a favorable bed for commercial exchanges throughout history, this highway has also been used occasionally as a route for invasions and raids by invading tribes into the land of Iran. The existence of ancient cities such as Sarkhes and Neyshabur along the Silk Road is clear evidence of the role of this highway in the formation of population, economic and government centers in the Sassanid period. According to the geographical location of Fern Plain and with the aim of analyzing the cultural, social and political interactions of the Silk Road and Fern Plain in the Sassanid period, the settlements of this period were investigated in the field of archeology and fourteen Sassanid settlements were identified and introduced in this research. This research seeks to answer the question that what were the effective factors of cultural, social and political interactions between the Silk Road and the Fern Plain in the Sassanid period and what components did it include? The necessity of the current research is the unknown geography of the region and understanding why and how interactions between the Fern Plain and the Silk Road were formed in the Sassanid period.

Materials & Methods

The current research is based on the purpose of historical research and based on the nature and method of descriptive and analytical research. The method and tools of data collection in this research have been done in two ways: documentation and field activities. In the documentary stage, all historical written sources and documents, pictures and maps were collected and analyzed. In the field investigation, while identifying the Sassanid settlements, the required movable and immovable archeological

39 Abstract

information and findings were recorded and analyzed. Finally, the interactions of the Silk Road and the Fern Plain in the Sassanid period were carried out in the framework of documentary and field data by using the output of maps and historical geography texts. In the method of data collection and analysis, in addition to using conventional methods in field surveys and settlement patterns, GIS and Spss software were used. Finally, the cultural, social and political interactions of the Silk Road and the Sarkhes Plain were analyzed based on the output of Sassanid settlement maps and data.

Discussion & Result

Examining the importance of roads is to such an extent that the cultural level of each region, its level of development, description and analysis of settlement patterns, extent and clustering of settlements, investigation of economic, political, cultural issues and population estimation can be done according to its distance or proximity to communication routes. Due to the location of Sarkhas Plain on the main and secondary communication routes, commercial routes and also the roads, one can realize the necessity of paying attention and general survey of archeology and communication routes of this area. Twelve settlements (86%) out of the total of fourteen Sassanid settlements in the Sarkhes plain are less than five hundred meters away, Chel Kaman settlement (7%) is between 500 and 1000 meters away, and Bezegan settlement (7%) is less than 1800 meters away from the road. The main and secondary communication routes and trade routes of the Fern Plain are located. This case shows the prominent role of communication routes in the formation of Sassanid settlements in Sarkhes Plain. It should be remembered that our current understanding of this issue is the current conditions of the region and perhaps many roads have changed over time or that some new roads have been created in the region. Most of the Sassanid settlements of Sarkhes Plain were formed less than 1000 meters from the main and secondary communication roads. The special geographical location of the Fern Plain, especially its location between the cultural areas of the Iranian Plateau and Central Asia, especially Turkmenistan, on the one hand, and having favorable environmental conditions for human life on the other hand, as well as conducting archaeological studies through scientific circles. The world in Turkmenistan, at the same time, the cultural dependence of the said region on the fern plain and vice versa, In the Sassanid period, the archaeological investigation and analysis of the Sassanid settlements in the Sarkhs Plain and the communication routes of this region of Khorasan have a key role in the studies of historical cultures in general, Northeast Iran and Turkmenistan in particular. Sarkhs

plain was located between two important cities of the Sassanid period, Merv and Neishabur. This problem shows us that the entire Sarkhes plain was continuously inhabited and populated from north to south and from east to west during the Sassanid period. This prosperity is due to the rivers and being on the Silk Road. On the other hand, Sassanid settlements with a distinct architecture can be seen in the central part of the Fern Plain, which are located on the Silk Road.

It is very likely that government centers were concentrated in the central part of the Sarkhes Plain during this period, and on this basis, strong and durable buildings were left behind. During the Sassanid period, Sarkhes Plain was a populated land with many rivers and water resources, and innumerable cities and villages were established in all its parts. The proximity of the Fern Plain to Turkmenistan, which potentially indicates the cultural connection between these two regions, is clearly visible in the archaeological data of the settlements in the Fern Plain, including pottery. This case, while showing the position and importance of Ferkhs Plain, considering the size and area of the settlements, also shows the existence of important settlements of the Marv base in Ferkhs Plain. Based on this, we can mention Sarkhes Plain as one of the important Sasanian regions of northeastern Iran.

Conclusion

During the Sassanid era, due to its special strategic and geopolitical position and its location between Turkmenistan and North-Eastern Iran as a connecting bridge with the Central Plateau of Iran, the Fern Plain played a very important role in the cultural exchanges between these lands. In addition to the military importance of this region, the passage of communication routes between east-west and north-south through this region has doubled its economic impact, which shows the importance and prosperity of this region in this period of Iran's history. The results of archaeological studies and investigations show that in this plain, fourteen Sassanid settlements were formed on the banks of rivers and secondary and main communication routes compared to the Silk Road. The important point is the communication location of Sarkhs plain, so that this plain is one of the inter-mountain plains in the north-east of Iran. The continuation of economic production, the life of the political and social structure of Fern, was due to the connection and interaction of this city with other production centers and demographic and cultural areas. Sarkhas, in the middle of the silk road, was considered one of the centers of export and import of commercial goods and one of the main meeting centers of different ideas and cultures, as a residence of merchants. According to the

41 Abstract

archeological investigations of the Fern Plain, during the Sassanid period, it was a large city and was naturally influenced by the economic, commercial, and political processes of the Silk Road, and it played a role as the most influential demographic pole of Northeast Iran on the Silk Road. Sarkhas, which in its economic life was a creditor of the Khorasan and Silk Road, has been on the path of cultural development since the 4th millennium BC and reached the peak of urban and cultural development in the Sassanid period. Although the route of the Great Khorasan Road existed before history and the Silk Road of the Sassanid period, before the formation of the city of Sarkhes, the emergence of population centers such as Sarkhes increased the importance of this route and the Silk Road became more and more popular with merchants and tourists. By providing the elements of a city, which is the concentration of population, the creation of social institutions, economic development and political development, the Silk Road prepared the preparations for the development of Sarkhs as the largest city in the northeast of Iran, and by providing security in this region, Sarkhs attracted goods and capital. from neighboring lands and added to the prosperity of the east-west commercial highway. The Sassanid settlements in the Fern Plain show easy access to good pastures, abundant water, sedimentary soils and fertile agricultural lands, and express the dependence of the Sassanid period people on agriculture and animal husbandry.

Proximity to fertile lands, concentration in places near the slopes of pastures, main and secondary roads, living in lands with a low slope, most likely, a sign of relying on agriculture as the main way of living, as well as relying on animal husbandry and exploitation of natural resources on the foothills of the mountains. It is limited.

Bibliography

- Ebrahimi, Zanganeh (2004), Kashfroud registration report, Mashhad: Khorasan Razavi Cultural Heritage Organization, Isfand, registration number: 14306 [in Persian] .
- Ibn Khurdadbah (1992), Masalak and Malikali, translated by Saeed Khakrand, Tehran: Hanafa [in Persian] .
- Ibn Rasteh (1986), Al-Alag al-Nafisa, translated by Hossein Qara Chanlu, Tehran: Amir [in Persian.]
- Ibn Fazlan, Ahmad (1976), Ibn Fazlan's travel book, translated by Abulfazl Tabatabai, Iran: Farhang Foundation [in Persian] .
- Ahmadi, Mohammad (2012), Sarkhs Naseri, Mashhad: Astan Quds Razavi. [in Persian] .
- Etimad al-Sultaneh, Mohammad Hasan Khan (1988), Naseri History, Tehran. [in Persian] .
- Istakhari, Abu Ishaq Ibrahim (1989), Al-Masalik and Al-Maalek, translated by Iraj Afshar. Tehran: Scientific and Cultural. [in Persian] .

- Bakhtiari Shahri, Mahmoud (2002), Tos Beh Neishabur ancient monuments and their adjacent historical monuments, the work's quarterly, Tehran: No.: 33 and 34, pp.: 37-32. [in Persian] .
- Behrouzifar, Daoud (2013), archaeological survey of prehistoric sites in Sarkhes Plain; Archeology master's thesis, Sistan and Baluchistan, Zahedan University, pp: 12-23. [in Persian] .
- Behrouzifar, Daoud (2021), survey and analysis of Parthian and Sassanid settlements in Sarkhes Plain; PhD Thesis in Archaeology, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, pp: 87-115. [in Persian] .
- Behrouzifar, Daoud et al. (2019) Evaluation of environmental factors in the formation of Parthian settlements in the Sarkhes Plain, Archeology Research, 6 (2) pp: 109-113. [in Persian] .
- Behrouzifar, Daoud et al. (2021) Survey and analysis of Parthian pottery of Sarkhes Plain, Northeast Iran, Parse Archaeological Studies, No. 17, 5th year, pp. 159-161. [in Persian] .
- Jihani, Abu al-Qasim Ibn Ahmad (1989), Forms of the Universe, translated by Ali Ibn Abd al-Salam Katib; With the introduction and notes of Firoz Mansouri, Mashhad: To publish. [in Persian] .
- Razavi, Iman (2008), trade routes in the reign of the Ilkhans, Journal of Research in History, No., p:72. [in Persian] .
- Ariazi, Mohammadreza (1995), Silk Road, Formation and History, Journal of Archeology and History, Q: 9, Issue: 2, P: 53. [in Persian] .
- Abbaszadeh, Hossein (1997), investigation and identification of historical monuments of Sarkhes city, Mashhad: cultural heritage. [in Persian] .
- Gardizi, Zahak bin Mahmoud (1984), Tarikh Gardizi, edited by Abdul Hossein Habibi, Tehran: Dunyai Kitab. [in Persian] .
- Laleh, Haideh (2007), Road and Ziarat, Mashhad Province Road Conference Proceedings, p.17. [in Persian] .
- Labaf Khaniki, Rajab Ali (1999), Khorasan Cultural Heritage Image, Mashhad: Cultural Heritage. [in Persian] .
- Labaf Khaniki, Maitham (2013), The mutual effects of Neishabur and the Silk Road in the Sassanid period, Scientific Research Quarterly of Archaeological Studies, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Department of Archeology, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Volume 6, Number 1, Spring and Summer, pp.: 31-35. [in Persian] .
- Guardihan, Ezzatullah (1966), report on the archeological investigations of Northeast Iran, written by Yahya Kothari and Ali Akbar Sarfaraz, not published. [in Persian] .
- Vandenberg, Louis (1969), Archeology of Ancient Iran, translated by Isai Behnam, Tehran: University of Tehran. [in Persian] .
- Wilts, Durakeh (2004), Papal Ambassadors to the Mughal Court, translated by Masoud Rajabnia, Tehran. [in Persian] .
- Yaqoubi, Ahmad bin Abi (1983), Tarikh Yaqoubi, translated by Mohammad Ebrahim Aiti, Tehran: Scientific and Cultural, vol. 2 . [in Persian] .

43 Abstract

- Yousefian, Morteza (2018), survey of geomorphological units and their relationship with the underground water resources of Sarkhes Plain: Master's thesis, Sabzevar, Tarbiat Moallem University of Geography, p.3. [in Persian] .
- Grenet, Frantz and Jonathan Lou (2007), The Sasanian relief Rag I Bibi (Northern Afghanistan) Central Asia. Oxford University Press.
- Hughe, Edith et Francois Bernard (2006), La route de la soie OU empires du mirage. Paris, payout et Rivage.
- Masson, M. E. ed (1966), Средневековые торговые пути из Мерва в Хорезм и в Мавераннахр (Пределах Туркменской ССР) Srednevekovye trgovye puti iz Merv v Horezm iv Maverannahr (v Predelah Turkmenskoj SSR), Ashgabat.
- Rahbar, M (2007), A Tower of silence of the Sasanian Period at Bandian. Some Observations about Dakhmas in Zoroastrian Religion”, in: After Alexander. Central Asia Before Islam, Joecribb and G. Herrmann, Proceedings of The British Academy 133.
- Rante, Rocco (2015), Greater Khorasan, History, Geography, Archaeology and Material Culture. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Munich/Boston.

برهم کنش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی راه ابریشم و دشت سرخس شمال شرق ایران در دوره ساسانی

داود بهروزی‌فر*

چکیده

با توجه به موقعیت دشت سرخس در شمال شرق ایران و قرار گرفتن آن در مسیر راه ابریشم، استقرارهای ساسانی منطقه، بررسی میدانی شد و چهارده استقرار ساسانی شناسایی و در این پژوهش معرفی گردید. علاوه بر مطالعه متون جغرافیای تاریخی، از نرم افزارهای GIS و Spss استفاده شد. این پژوهش به دنبال پاسخ این پرسش است که عوامل موثر برهم کنش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی راه بزرگ ابریشم و دشت سرخس شمال شرق ایران در دوره ساسانی چه بوده و شامل چه مولفه‌هایی می‌شود؟ دشت سرخس در دوره ساسانی به دلیل اقلیم مناسب و موقعیت استراتژیک به عنوان یکی از مناطق بینابین مهم میان آسیای مرکزی، شمال شرق ایران و فلات ایران عمل می‌کرده و شامل مؤلفه‌های فرهنگی، تجاری، اقتصادی و سیاسی با مرو بوده است. با تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده مشخص شد که راه ابریشم یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری استقرارهای ساسانی دشت سرخس با مساحت چند هکتار است و از سوی دیگر دشت سرخس به واسطه قرارگیری در مسیر راه ارتباطی مرو، سبب رونق شاه‌راه ابریشم شده است. از مهم‌ترین نتایج این که دشت سرخس به عنوان شهر شمال شرق ایران با تأمین امنیت در این منطقه، باعث جذب کالا و سرمایه از سرزمین‌های مجاور گردید و بر رونق شاه‌راه تجاری شرق به غرب و شمال به جنوب افزود.

کلیدواژه‌ها: خراسان، دشت سرخس، مرو، راه ابریشم، باستان‌شناسی دوره ساسانی.

* دکتری باستان‌شناسی دوران تاریخی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران،
davood_2698@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۸

۱. مقدمه

دشت سرخس در شمال شرق ایران و همجوار با کشور ترکمنستان به دلیل دارا بودن پتانسیل‌های طبیعی و شرایط زیست محیطی بهینه از جمله رودها، ارتفاع از سطح دریا، ژئومورفولوژی، شیب، خاک و اقلیم مساعد و مناسب، زیستگاه مطلوبی برای شکل‌گیری اجتماعات مختلف انسانی بوده است. بلندترین نقطه دشت در کوه بزنگان واقع است و از سطح دریا ۱۹۵۰ متر ارتفاع دارد و پایین‌ترین نقطه در بستر رودخانه هریرود و از سطح دریا ۲۵۰ متر ارتفاع دارد. آب و هوای دشت به دلیل نزدیکی به سرزمین ترکمنستان متأثر از ریگزار بیابان قره قوم است. از نظر موقعیت مکانی این دشت همواره در مسیر راه‌های مهم تاریخی به منظور مراودات فرهنگی، تجاری و اقتصادی بین شرق به غرب بوده است. مهم‌ترین آن‌ها جاده خراسان بزرگ در هزاره چهارم قبل از میلاد و راه ابریشم در دوره ساسانی است. راه‌های ارتباطی شمال به جنوب این منطقه را نباید از یاد برد که شمال خراسان تا سیستان و شبه قاره هند را به یک‌دیگر متصل می‌کرد. متون جغرافیای تاریخی نشان می‌دهد که خراسان بزرگ و دشت سرخس بستر رویدادهای مهم حکومت ساسانیان خصوصاً از زمان یزدگرد دوم ساسانی به بعد بوده است. در بررسی انجام شده دشت سرخس سکه‌ای از جنس نقره مربوط به یزدگرد دوم از محوطه میراحمد به دست آمد. نقش برجسته رگ‌بی بی که امروزه در ایالت بغلان افغانستان واقع شده گواهی است بر حضور و نفوذ شاپور اول در مرزهای شرقی خراسان بزرگ. قبل از آن اردشیر اول بنیان‌گذار سلسله ساسانی در نخستین فتوحات خویش پای به خراسان بزرگ گزارد و پس از چیرگی بر مرو و ابرشهر، کوشان‌شاهان را که در خطه شرقی خراسان بزرگ حکومت داشتند تابع خویش ساخته بود. دشت سرخس تقریباً در مرکز خراسان بزرگ بوده و راه معروف ابریشم که از «سیانک» چین قدیم آغاز و به رم ختم می‌شده از مدخل سرخس کنونی وارد ایران می‌شده است. سرخس در مدخل بخش شرقی راه ابریشم در حد فاصل مرو و نیشابور واقع بود. این شاه‌راه علاوه بر آن‌که در طول تاریخ بستری مساعد برای مبادلات بازرگانی به شمار می‌رفته، گهگاه به عنوان مسیر تهاجمات و لشکرکشی‌های اقوام مهاجم به سرزمین ایران نیز مورد استفاده قرار می‌گرفته است. وجود شهرهای باستانی مانند سرخس و نیشابور در مسیر راه ابریشم شاهد روشنی بر نقش این شاه‌راه در شکل‌گیری مراکز جمعیتی، اقتصادی و حکومتی در دوره ساسانی است. با توجه به موقعیت جغرافیایی دشت سرخس و با هدف تحلیل برهم‌کنش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی راه ابریشم و دشت سرخس در دوره ساسانی، استقرارهای این دوره مورد بررسی میدانی باستان‌شناسی قرار گرفت

برهم کنش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی راه ابریشم و دشت ... (داود بهروزی فر) ۴۷

و چهارده استقرار ساسانی شناسایی و در این پژوهش معرفی گردید. این پژوهش به دنبال پاسخ این پرسش است که عوامل موثر برهم کنش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی راه ابریشم و دشت سرخس در دوره ساسانی چه بوده و شامل چه مولفه‌هایی می‌شود؟ ضرورت پژوهش حاضر، ناشناخته بودن جغرافیای منطقه و درک چرایی و چگونگی شکل‌گیری برهم کنش‌های دشت سرخس و راه ابریشم در دوره ساسانی است.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس هدف، از نوع تحقیقات تاریخی و بر اساس ماهیت و روش از نوع تحقیقات توصیفی و تحلیلی است. روش و ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، به دو شیوه اسنادی و فعالیت‌های میدانی صورت گرفته است. در مرحله اسنادی ابتدا کلیه منابع و اسناد تاریخی مکتوب، تصاویر و نقشه‌ها جمع‌آوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در بررسی میدانی، ضمن شناسایی استقرارهای ساسانی، اطلاعات و یافته‌های باستان‌شناسی منقول و غیر منقول مورد نیاز، ثبت و تجزیه و تحلیل شدند. در نهایت، برهم کنش‌های راه ابریشم و دشت سرخس در دوره ساسانی در چارچوب داده‌های اسنادی و میدانی با بهره‌گیری از خروجی نقشه‌ها و متون جغرافیای تاریخی صورت پذیرفت. در روش گردآوری و تحلیل داده‌ها، علاوه بر استفاده از روش‌های مرسوم در بررسی‌های میدانی و الگوهای استقرار، از نرم افزارهای GIS و Spss استفاده شد. در نهایت بر مبنای خروجی نقشه‌ها و داده‌های استقرارهای ساسانی دشت سرخس، برهم کنش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی راه ابریشم و دشت سرخس تجزیه و تحلیل شدند.

۳. مبانی نظری

بررسی اهمیت راه‌ها تا آن حد است که سطح فرهنگی هر منطقه، میزان توسعه آن، توصیف و تحلیل الگوهای استقرار، وسعت و خوشه‌بندی استقرارها، بررسی مسائل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و برآورد جمعیت را می‌توان با توجه به دوری یا نزدیکی آن به راه‌های ارتباطی تعیین کرد. با توجه به قرارگیری دشت سرخس در مسیر راه‌های ارتباطی اصلی و فرعی، مسیرهای تجاری و همچنین کوچ‌روها می‌توان به ضرورت توجه و بررسی کلی باستان‌شناختی و راه‌های ارتباطی این منطقه پی‌برد. دوازده استقرار (۸۶٪) از مجموع چهارده استقرار ساسانی دشت سرخس در فاصله کمتر از پانصد متر، استقرار چهل کمان (۷٪) در فاصله بین ۵۰۰ تا ۱۰۰۰

متری و استقرار بزنگان (۷٪) در فاصله کمتر از ۱۸۰۰ متر از جاده‌های اصلی و فرعی راه‌های ارتباطی و مسیرهای تجاری دشت سرخس قرار گرفته است (نقشه ۵). این مورد، نشان‌دهنده نقش برجسته راه‌های ارتباطی در شکل‌گیری استقرارهای ساسانی دشت سرخس است. باید یاد آوری کرد که درک فعلی ما از این موضوع، شرایط جاری منطقه است و چه بسا با گذشت زمان بسیاری از راه‌ها تغییر مسیر داده‌اند یا این‌که برخی از راه‌های جدیدی در منطقه به وجود آمده‌اند. بیشتر استقرارهای ساسانی دشت سرخس در فاصله کمتر از ۱۰۰۰ متری راه‌های ارتباطی اصلی و فرعی شکل گرفته‌اند. راه‌های ارتباطی منطقه نیز از دشت سرخس عبور کرده و در شکل‌گیری و پراکندگی استقرارهای ساسانی دشت سرخس نقش قابل توجهی داشته است. بالطبع، هر میزان که فاصله استقرارها به هم کم باشد نشان از پتانسیل محیطی و ارتباط تنگاتنگ میان استقرارها و ارتباط فرهنگی قوی بین آن‌ها را نشان می‌دهد و هر قدر که فاصله استقرارها از هم دور باشد نشان از محیط ضعیف‌تر و شعاع بیشتر از پتانسیل‌های اصلی است و می‌توان بر اساس این فاصله استقرار، نوع معیشت مردم را بررسی کرد. هر میزان که فاصله استقرارها به هم کم باشد نشان از معیشت بر پایه کشاورزی، بهره‌برداری بیشتر از زمین و هر قدر که فاصله استقرارها از هم دور باشد و به انضمام کوچکی استقرارها و قرار داشتن در کمربند کوهپایه‌ای یا جنگلی با هم مصداق معیشت دامپروری است. موقعیت جغرافیایی دشت سرخس در دوره ساسانی از اهمیت زیادی برخوردار بوده است؛ دشت سرخس در حد فاصل بین جنوب ترکمنستان و شمال شرق ایران به عنوان مهم‌ترین شهر و گذرگاه ارتباطی بوده است و می‌توانسته به عنوان واسطه‌ای در برقراری ارتباطات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در شمال شرق عمل کند. با این تفاسیر نزدیکی به راه‌های ارتباطی به این دلیل بوده که تنها معبر قابل گذر در منطقه همین راه ابریشم بوده است که استقرارها در آن‌ها ایجاد شده‌اند. بنا بر این منطبق بودن راه‌ها بر استقرارها دور از انتظار نیست. آنچه حائز اهمیت است، قرارگیری بیشتر استقرارهای ساسانی دشت سرخس در نزدیکترین فاصله از راه‌های ارتباطی اصلی و فرعی امروزی است. این امر نشان می‌دهد که مردمان آن زمان همان‌گونه که امروزه نیز در چیدمان روستاهای منطقه دیده می‌شود، سعی می‌کردند مناطقی را برای سکونت خود برگزینند که از نظر مکانی سهل الوصول بوده و در مسیرهای پر رفت و آمد قرار داشته باشد. ضریب همبستگی پیرسون ارتباط بسیار ضعیف، اندک و معکوس را نسبت به مسیرهای ارتباطی اصلی نشان می‌دهد. به بیان دیگر، هر چه از مسیرهای ارتباطی اصلی دور می‌شویم، باید انتظار داشته باشیم که از فراوانی و وسعت استقرارها کاسته شده و کوچک‌تر شوند، اما این مسئله در دشت

سرخس ضعیف و برعکس است و برای همه استقرارها صدق نمی‌کند. این مسئله نشان می‌دهد که استقرارها در کنار مسیرهای ارتباطی فرعی هم قرار دارند. نکته قابل توجه وجود مسیرهای فرعی، میانبر و خاکی است که امروزه نیز توسط مردمان استفاده می‌شود. استفاده از این مسیرهای میانبر موجب می‌شود که اهالی منطقه با توجه به دسترسی سریع‌تر این راه‌های میانبر، از جاده‌های اصلی کمتر استفاده کنند. در این مورد نیز فاصله استقرارها با مسیرهای فرعی نیز سنجیده شد. برخی استقرارهای ساسانی دشت سرخس در مسیرهای ارتباطی فرعی واقع شده‌اند. ضریب همبستگی پیرسون با عدد $0/847$ نشان می‌دهد که رابطه مثبت، قوی و معنادار بین مسیرهای ارتباطی فرعی یا میانبر با فراوانی و وسعت استقرارها وجود دارد و به این معنا است که هر چه از مسیرهای فرعی دور می‌شویم، از وسعت استقرارها کاسته می‌شود و بالعکس. البته باید یادآوری کرد که درک فعلی ما از این موضوع، شرایط جاری منطقه است و چه بسا با گذشت زمان بسیاری از راه‌های ارتباطی و مسیرهای تجاری تغییر مسیر داده‌اند یا این که برخی از آن‌ها مسدود و یا راه‌های جدیدی در منطقه به وجود آمده‌اند (تغییر مسیر راه ابریشم دوره ساسانی نسبت به مسیر موقعیت فعلی جاده ارتباطی امروزی). در خصوص راه‌های ارتباطی اصلی و فرعی دشت سرخس حتما باید با توجه به داده‌ها و نقشه‌های راه ابریشم دوره ساسانی و نقشه آبادی‌ها و راه‌های امروزی دشت سرخس اظهار نظر شود و به دقت داده‌ها و نقشه‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند. نتایج مطالعات بررسی‌های باستان‌شناسی و خروجی نقشه‌های GIS استقرارهای دوره ساسانی دشت سرخس نشان می‌دهد که بزرگی وسعت استقرارهای ساسانی همانند محوطه‌های بزرگان و میراحمد به ترتیب با ۷۰ و ۵۵ هکتار با رودهای دایمی و فصلی مانند تجن، کشف‌رود، هریرود، شورلوق و چکودر، دریاچه طبیعی بزرگان یا کل‌بی‌بی، فزونی قلعه‌های نظامی و تدافعی ساسانی (مزدآوند و بزرگان) در طول مسیر دشت، محصور بودن ارتفاعات کوه‌های مزدآوند، بزرگان، چهل کمان و تنگ نیزار، قره داغ یا کپه داغ، هزار مسجد و تپه ماهورهای شورلق حکایت از مراودات تجاری، اقتصادی و برقراری امنیت داشته و به عملکرد تدافعی و امنیتی شهر می‌افزوده است، چنان‌که قرار گرفتن دشت سرخس در مسیر جاده خراسان بزرگ در هزاره چهارم قبل از میلاد و راه ابریشم دوره ساسانی به عنوان رابط بینابین آسیای مرکزی خصوصا کشور ترکمنستان با شمال شرق و فلات مرکزی ایران این موضوع را تایید می‌کند که می‌توان تاثیر و تاثرات فرهنگی این منطقه را به وضوح در نوع سفال‌های بومی محلی و وجود کارگاه‌های کوچک صنعتی در معیشت منطقه در دوره ساسانی مشاهده کرد. موقعیت جغرافیایی ویژه دشت سرخس، به خصوص واقع شدن آن

در بین حوزه‌های فرهنگی فلات ایران و آسیای مرکزی، خصوصاً ترکمنستان از یک طرف و دارا بودن شرایط زیست محیطی مطلوب برای زندگی انسان از طرف دیگر و نیز روی آوردن و انجام مطالعات باستان‌شناسی به وسیله محافل علمی دنیا در ترکمنستان در عین حال وابستگی فرهنگی منطقه مذکور به دشت سرخس و بالعکس، در دوره ساسانی، موجب شده است تا بررسی و تحلیل باستان‌شناختی استقرارهای ساسانی دشت سرخس و راه‌های ارتباطی این منطقه از خراسان، نقش کلیدی در مطالعات فرهنگ‌های تاریخی به طور عام، شمال شرق ایران و ترکمنستان به طور خاص داشته باشد. نکته مهم، این‌که مرو مرکز نظامی حکومت ساسانیان بوده است و سرخس تقریباً در مرکز خراسان بزرگ و در مسیر شاه‌راه بزرگی که از بغداد شروع و به مرو و هرات ختم می‌شد، قرار داشته است و در حقیقت در چهارراه اقوام مختلف واقع شده بود و راه ابریشم از مدخل سرخس کنونی وارد ایران می‌شد. دشت سرخس، در حد فاصل دو شهر مهم دوره ساسانی مرو و نیشابور قرار داشت. این مسئله به ما نشان می‌دهد که تمام دشت سرخس در دوره ساسانی از شمال تا جنوب و از شرق تا غرب به طور پیوسته، آباد و دارای جمعیت بوده است. این آبادانی مرهون رودخانه‌ها و متقابلاً قرار گرفتن در مسیر راه ابریشم است. از سویی دیگر استقرارهای ساسانی دارای معماری با ساختار مشخص بیشتر در بخش مرکزی دشت سرخس دیده می‌شود که در مسیر راه ابریشم واقع شده‌اند. به احتمال فراوان مراکز حکومتی در این دوره در بخش مرکزی دشت سرخس متمرکز بوده که بر این اساس بناهای مستحکم و ماندگاری بر جای مانده است. دشت سرخس در دوره ساسانی، سرزمینی آباد، پر جمعیت و دارای رودخانه‌ها و منابع آبی فراوان بوده است که در تمام بخش‌های آن شهرها و روستاهای بی‌شماری دایر بوده است. همجواری دشت سرخس با ترکمنستان که بالقوه نشان دهنده ارتباط فرهنگی این دو منطقه با یک‌دیگر است، در داده‌های باستان‌شناسی استقرارهای دشت سرخس از جمله سفال به وضوح قابل مشاهده است. این مورد ضمن نشان دادن جایگاه و اهمیت دشت سرخس، با در نظر گرفتن وسعت و مساحت استقرارها، نشان دهنده وجود استقرارهای مهم هم پایه مرو در دشت سرخس نیز است. بر این اساس، می‌توان از دشت سرخس به عنوان یکی از مناطق مهم ساسانی شمال شرقی ایران یاد کرد.

۴. نتیجه گیری

دشت سرخس در دوره ساسانی به دلیل موقعیت استراتژیک و ژئوپولیتیک خاص خود و قرارگرفتن بین کشور ترکمنستان و شمال شرق ایران به عنوان پل ارتباطی با فلات مرکزی ایران، نقش بسیار مهمی در تبادلات فرهنگی میان این سرزمین ها ایفا می کرده است. علاوه بر اهمیت نظامی این ناحیه، عبور راه های ارتباطی بین شرق به غرب و شمال به جنوب از این منطقه، تاثیر اقتصادی آن را نیز دو چندان کرده بوده است که نشان دهنده اهمیت و شکوفایی این منطقه در این برهه از تاریخ ایران است. نتایج مطالعات و بررسی های باستان شناختی نشان می دهد که در این دشت، چهارده استقرار ساسانی در حاشیه رودها و راه های ارتباطی فرعی و اصلی نسبت به راه ابریشم شکل گرفته است. نکته مهم موقعیت ارتباطی دشت سرخس است به طوری که این دشت از دشت های میان کوهی در سرحدات شمال شرق ایران است. تداوم تولید اقتصادی، حیات ساختار سیاسی و اجتماعی سرخس، در اثر ارتباط و تعامل این شهر با دیگر مراکز تولید و حوزه های جمعیتی و فرهنگی بود. سرخس در میانه راه ابریشم، در مقام سکونت بازرگانان یکی از کانون های صادرات و واردات کالاهای تجاری و یکی از عمده ترین مراکز تلاقی افکار و فرهنگ های مختلف به شمار می رفت. به استناد بررسی های باستان شناختی دشت سرخس در دوره ساسانی شهری بزرگ و بالطبع از فرایندهای اقتصادی، تجاری، سیاسی راه ابریشم تاثیر می پذیرفت و در جایگاه تأثیرگذارترین قطب جمعیتی شمال شرق ایران بر سر راه ابریشم ایفای نقش می نمود. سرخس که در حیات اقتصادی خویش، وام دار راه بزرگ خراسان و ابریشم بود، از هزاره چهارم قبل از میلاد در مسیر توسعه فرهنگی قرار گرفته و در دوره ساسانی به اوج توسعه شهری و فرهنگی رسیده بود. دشت سرخس به دلیل داشتن قلعه های تدافعی و نظامی دارای برج و باروهای حصین بود و نقش سنگری مستحکم را برای دفاع از مرزهای شمال شرق ایران ایفا می کرد. بر این اساس می توان گفت که موقعیت سرخس بر سر راه ابریشم اتفاقی نبوده است؛ چرا که وجود شهر سرخس در منطقه شمال شرق ایران و در کنار راهی که اصلی ترین معبر ورودی مهاجمان شمالی به شمار می رفته، پادگانی را در برابر دشمنان خارجی فراهم می ساخته است. از یک سو، نقش پادگانی و رابط پایتخت حکومتی و نظامی مرو، بر امنیت و رونق راه ابریشم و دشت سرخس در دوره ساسانی می افزود و از سوی دیگر، دشت سرخس از امکاناتی که راه ابریشم فراهم می آورد بهره می جست. به عبارت دیگر، مبادلات راه تجاری در مسیر راه ابریشم اسباب توسعه شهر سرخس را مهیا می ساخت؛ اگرچه مسیر راه خراسان بزرگ پیش از تاریخ و راه ابریشم دوره ساسانی، پیش از شکل گیری شهر

سرخس وجود داشت اما پیدایش مراکز جمعیتی همچون سرخس بر اهمیت این مسیر افزود و راه ابریشم بیش از پیش مورد توجه بازرگانان و سیاحان قرار گرفت. راه ابریشم با فراهم آوردن ارکان یک شهر که همان تمرکز جمعیت، ایجاد نهادهای اجتماعی، توسعه اقتصادی و توسعه سیاسی است، تمهیدات تکوین سرخس را به عنوان عمده‌ترین شهر شمال شرق ایران مهیا نمود و سرخس با تأمین امنیت در این منطقه باعث جذب کالا و سرمایه از سرزمین‌های مجاور گردید و بر رونق شاهراه تجاری شرق به غرب افزود. موقعیت استراتژیک این شهر و رونق همیشگی راه ابریشم، بارها و بارها سرخس را پروراند و آن‌چنان که امروزه هم شاهدیم این شهر به عنوان یکی از مهم‌ترین شهرهای خراسان و دروازه ورود به شهرهای آسیای مرکزی مطرح است. با توجه به مباحثی که مطرح شد می‌توان گفت که در دوره ساسانی دشت سرخس به طور پیوسته آباد و دارای جمعیت بوده است. این آبادانی مرهون رودخانه‌ها و قرار گرفتن در مسیر راه ابریشم است. با این حال تاثیر تجارت به علت نزدیکی به جاده ابریشم و وجود کارگاه‌های کوچک صنعتی در معیشت منطقه در دوره ساسانی را نمی‌توان دور از ذهن دانست. از سویی دیگر بررسی باستان‌شناختی استقرارهای بزرگان و میراحمد و یافته‌های آنها نشان می‌دهد که این استقرارها از مراکز مهم ساسانیان در شمال شرق ایران بوده است و می‌توانسته هم‌پایه با استقرار مرو در جنوب ترکمنستان قرار بگیرد. استقرارهای ساسانی دشت سرخس، نشان از دسترسی آسان به مراتع خوب، آب فراوان، خاک‌های رسوبی و اراضی حاصلخیز کشاورزی را نشان می‌دهد و وابستگی مردمان دوره ساسانی را به کشاورزی و دامداری بیان می‌کند.

کتاب‌نامه

- ابراهیمی، زنگنه (۱۳۸۴)، گزارش ثبتی کشف‌رود، مشهد: سازمان میراث فرهنگی خراسان رضوی، اسفند، شماره ثبت: ۱۴۳۰۶.
- ابن خردادبه (۱۳۷۱)، مسالک و ممالک، ترجمه سعید خاگرد، تهران: حنفا.
- ابن رسته (۱۳۶۵)، الاعلاق النفیسه، ترجمه حسین قره چانلو، تهران: امیر.
- ابن فضلان، احمد (۱۳۵۵)، سفرنامه ابن فضلان، ترجمه ابوالفضل طباطبایی، ایران: بنیاد فرهنگ.
- احمدی، محمد (۱۳۹۱)، سرخس ناصری، مشهد: آستان قدس رضوی.
- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان (۱۳۶۷)، تاریخ منتظم ناصری، تهران.
- اصطخری، ابو اسحاق ابراهیم (۱۳۶۸)، المسالک و الممالک، ترجمه ایرج افشار. تهران: علمی و فرهنگی.

برهم کنش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی راه ابریشم و دشت ... (داود بهروزی فر) ۵۳

بختیاری شهری، محمود (۱۳۸۱)، آثار باستانی توس به نیشابور و آثار تاریخی مجاور آن‌ها، فصل‌نامه اثر، تهران: ش: ۳۳ و ۳۴، صص: ۳۷-۳۲.

بهروزی‌فر، داود (۱۳۹۳)، بررسی باستان‌شناختی محوطه‌های پیش از تاریخ دشت سرخس؛ پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، سیستان و بلوچستان، دانشگاه زاهدان، صص: ۲۳-۱۲.

بهروزی‌فر، داود (۱۴۰۰)، بررسی و تحلیل استقرارهای اشکانی و ساسانی دشت سرخس؛ پایان‌نامه دکتری باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، صص: ۸۷-۱۱۵.

بهروزی‌فر، داود و همکاران (۱۳۹۹) ارزیابی عوامل محیطی در شکل‌گیری استقرارهای اشکانی دشت سرخس، پژوهش باستان‌سنجی، ۶ (۲) صص: ۱۱۳-۱۰۹.

بهروزی‌فر، داود و همکاران (۱۴۰۰) بررسی و تحلیل سفال‌های اشکانی دشت سرخس، شمال شرق ایران، مطالعات باستان‌شناسی پارسه، شماره ۱۷، سال پنجم، صص: ۱۶۱-۱۵۹.

جیهانی، ابوالقاسم ابن احمد (۱۳۶۸)، اشکال العالم، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب؛ با مقدمه و تعلیقات فیروز منصوری، مشهد: به نشر.

حدود العالم من المشرق الى المغرب (۱۳۶۳)، ترجمه منوچهر ستوده، تهران: کتابخانه طهوری.

رضوی، ایمان (۱۳۸۷)، راه‌های تجاری در عهد ایلخانان، مجله پژوهش‌نامه تاریخ، شماره، ص: ۷۲.

ریاضی، محمدرضا (۱۳۷۴)، جاده ابریشم، شکل‌گیری و پیشینه، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، س: ۹، ش: ۲، ص: ۵۳.

طرح ساختار راهبردی و عملیاتی گردشگری استان خراسان رضوی، (۱۳۸۹)، مطالعات پایه محیطی، مشهد: سازمان میراث فرهنگی.

عباس زاده، حسین (۱۳۷۶)، بررسی و شناسایی آثار تاریخی شهرستان سرخس، مشهد: میراث فرهنگی.

گردیزی، ضحاک بن محمود (۱۳۶۳)، تاریخ گردیزی، تصحیح عبدالحسین حبیبی، تهران: دنیای کتاب.

لاله، هاید (۱۳۸۶)، راه و زیارت، مجموعه مقالات همایش جاده ولایت مشهد، ص: ۱۷.

لباف خانیکی، رجبعلی (۱۳۷۸)، سیمای میراث فرهنگی خراسان، مشهد: میراث فرهنگی.

لباف خانیکی، میثم (۱۳۹۳)، تأثیرات متقابل نیشابور و راه ابریشم در دوره ساسانی، فصل‌نامه علمی پژوهشی مطالعات باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، گروه باستان‌شناسی دانشکده

ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، دوره ۶، شماره ۱، بهار و تابستان، صص: ۳۵-۳۱.

نگهبان، عزت الله (۱۳۴۵)، گزارش بررسی‌های باستان‌شناسی شمال شرق ایران، به قلم یحیی کوثری و علی اکبر سرفراز، منتشر نشده.

واندنبرگ، لویی (۱۳۴۸)، باستان‌شناسی ایران باستان، ترجمه عیسی بهنام، تهران: دانشگاه تهران.

ویلتس، دوراکه (۱۳۸۴)، سفیران پاپ به دربار مغول، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران.

یعقوبی، احمد بن ابی (۱۳۶۲)، تاریخ یعقوبی، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، تهران: علمی و فرهنگی، ج ۲.

یوسفیان، مرتضی (۱۳۹۰)، بررسی واحدهای ژئومورفولوژی و ارتباط آن با منابع آب زیرزمینی دشت سرخس: پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، سبزوار، دانشگاه جغرافیا تربیت معلم، ص: ۳.

Grenet, Frantz and Jonathan Lou (2007), The Sasanian relief Rag I Bibi (Northern Afghanistan) Central Asia. Oxford University Press.

Hughe, Edith et Francois Bernard (2006), La route de la soie OU empires du mirage. Paris, payout et Rivage.

Masson, M. E. ed (1966), Средневековые торговые пути из Мерва в Хорезм и в Мавераннахр (Пределах Туркменской ССР) Srednevekovye trgovye puti iz Merv v Horezm iv Maverannahr (v Predelah Turkmenskoj SSR), Ashgabat.

Rahbar, M (2007), A Tower of silence of the Sasanian Period at Bandian. Some Observations about Dakhmas in Zoroastrian Religion", in: After Alexander. Central Asia Before Islam, Joecribb and G. Herrmann, Proceedings of The British Academy 133.

Rante, Rocco (2015), Greater Khorasan, History, Geography, Archaeology and Material Culture. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Munich/Boston.